

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง จตุคามรามเทพในมิติของทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในการพึ่งพาตนเอง ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากหนังสือ เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งประกอบไปด้วย

1. แนวคิดเกี่ยวกับจตุคามรามเทพ
2. แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีประติษฐ์
3. แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม
4. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพ
5. แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับจตุคามรามเทพ

แนวคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับจตุคามรามเทพนั้น ได้มีการให้ความหมายมาแต่โบราณในพื้นที่ เมืองนครศรีธรรมราชว่า จตุคามรามเทพ เป็นเทวดาผู้รักษาพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ถือกันมาแต่ก่อนว่าเป็นเทพดาประจำเมืองบ้าง พระหลักเมืองบ้าง หรือเทพอื่นตามแต่จะเรียกกัน (บัญญัติ พงษ์พานิช, 2547)

กำธร เลี้ยงสังฆธรรม (2550, น. 107-111) ได้ให้ความหมายของจตุคามรามเทพไว้ว่า จตุคามรามเทพเป็นเทวดาผู้รักษาพระพุทธรูปสี่หิิงคี่ในบริบทของลังกา โดยเทวดาดังกล่าวมีทั้งหมด 4 องค์ อันได้แก่ สุมนเทวราช รามเทวราช ลักขณเทวราช และ ชัตตคามเทวราช แต่ไทยเรารับเอามาเป็นเทวดารักษาพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช โดยเรารับมาเพียง 2 องค์เท่านั้น ทั้งนี้ ควรถือว่า พระจตุคาม-พระรามเทพนั้น เป็นเทวดาฝ่ายพระพุทธรูปศาสนาและเป็นพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะ มีไช้พระโพธิสัตว์แบบพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายานหรือเทพเจ้าฝ่ายพราหมณ์-ฮินดู

กฤษฏา พิณศรี (2550, น. 1-4) ได้ให้ความหมายของจตุคามรามเทพไว้ว่า จตุคามรามเทพ เป็นคำที่กลายมาจากชื่อของรูปปั้นเทวดาสององค์ที่ตั้งอยู่บริเวณสองข้างบันไดทางขึ้นพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ที่ได้รับการนับถือกันในฐานะพระเสื้อเมืองพระทรงเมือง ต่อมา

ได้ถูกรวมเป็นชื่อเรียกเทพเจ้าในภาพวาดที่ได้จากการเข้าทรงเพื่อค้นหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง นครศรีธรรมราชของคณะนายตำรวจและคนทรงกลุ่มหนึ่ง

ไมเคิล ไรท์ (2550, น. 100-105) ได้ศึกษาที่มาและความหมายของจตุคามรามเทพไว้หลายหมวด โดยมีความหมายดังนี้

หมวดที่ 1 ผู้ที่ศรัทธาในวัดถุมนคงจตุคามรามเทพเชื่อว่า จตุคามรามเทพเป็นเทวารักษ์องค์พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

หมวดที่ 2 ตามตำนานพระธาตุนครฯ (ตำนานหาดทรายแก้ว) ซึ่งมีตัวตนเป็นปุดอักษรและภาษาเก่าแก่ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความว่า พระธาตุนครฯ นั้น เดิมมาจากลังกา โดยลังการสนองคุณที่ได้พระทันตธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) จากนครฯ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 18 หลังเมืองนครฯ ร้างหึ่งนานเพราะโรคห่า มีการขุดค้นพระธาตุนั้นมาแล้วสร้างพระสถูป (ที่เห็นอยู่ทุกวันนี้) ครอบด้วยความร่วมมือของพระเจ้าลังกา พระภิกษุลังกา และพ่อค้าลังกา (พลิติ-พลิมุข)

หมวดที่ 3 จากหลักฐานในตำนานนครฯ ผนวกกับหลักฐานอื่น ๆ เราพออนุมานได้ว่าราวพุทธศตวรรษที่ 18 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์คงมาประดิษฐานในแผ่นดินใหญ่ อุษาคณเฑย์พร้อมทั้งพระไตรปิฎก พระพุทธรูป ต้นศรีมหาโพธิ์ และเทวารักษ์จากลังกา

หมวดที่ 4 วิหารพระม้า วัดพระบรมธาตุนครฯ ที่ห้วยบันไดมีลานแคบ ช้าย-ขวามีเทวรูปปูนปั้น ไม่มีลักษณะเฉพาะ ตรงกลางเป็นประตูไม่เข้าสู่ลานประทักษิณ บานขวาสลักเป็นรูปพระนารายณ์ พระหัตถ์ทรงธนูในลักษณะของรามาวตาร และบานซ้ายนั้นเป็นเทวรูปที่มี 4 หน้าให้เห็น จึงสรุปกันว่ารูปนี้เป็นพระพรหม แต่กลับทรงเทพอาวุธผิดกับพระพรหมที่ทรงเครื่องประกอบพิธี (อักษมาลาหรือลูกประคำ ทับพี คนโท) ถ้านับพระพักตร์ที่มองไม่เห็นก็จะได้ 6 เศียร ซึ่งไปตรงกับลักษณะของพระสกันทะหรือพระขันธกุมาร โอรสพระอิศวรที่มี 6 เศียร เพราะเป็นโอรสบุญธรรมของแม่มนทั้ง 6 ในนักขัตฤกษ์ฤติกานอกจากนี้พระขันธกุมารยังทรงเทพอาวุธนานา เพราะนับถือกันว่าทรงเป็นเทวเสนาบดี

หมวดที่ 5 ในผนังที่ยอดบันไดในวิหารพระม้า มีแผ่นศิลาจารึกเป็นอักษรสมัยอยุธยาตอนปลายว่า “เข้าขัตตุคาม” แผ่นหนึ่ง และ “เข้ารามเทพ” แผ่นหนึ่ง แสดงว่ามีเทพ 2 แต่เราไม่ทราบว่าจะจารึกหมายถึงเทพปูนปั้นหรือเทพสลักไม้บนบานประตู

หมวดที่ 6 ในตำนานพระพุทธรูปสิงห์ (สิงหลพุทธรูปนิทาน) และตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ต่างมีความว่า ครั้งหนึ่งพระร่วงสุโขทัยได้ยินกิตติศัพท์พระพุทธรูปในลังกาว่าศักดิ์สิทธิ์หนักหนาจึงอยากได้มา พระองค์จึงส่งทูตไปทาบถามพระเจ้านครฯ ว่าทำอย่างไรจะบุกลังกา พระเจ้าเมืองนครฯ ตอบว่า จะเอาเมืองลังกาไม่ได้ เพราะลังกามีเทวารักษ์ถึง 4 พระองค์ คือ ขัตตุคามเทวราช รามเทวราช ลักขณเทวราช และสุมนเทวราช

เมื่อผนวกกับวัตถุหลักฐานในหมวดที่ 5 กับเอกสารหลักฐานในหมวดที่ 6 แล้วจึงเป็นที่น่าสงสัยว่าเทวรูป 4 องค์ที่ยอดบันไดในวิหารพระม้าคงตรงกับเทวารักษ์ลังกาทั้ง 4 ในตำนาน

หมวดที่ 7 หลักฐานจากลังกา พบว่า ตลอดจนทุกวันนี้ชาวพุทธในลังกาถือว่าเกาะลังกา นั้นมีเทวารักษ์ใหญ่ครองอยู่ 4 องค์ซึ่งตรงตามตำนานไทยเมื่อราว 500 ปีที่แล้ว (ผิดเพี้ยนเพียง 1 ชื่อ) เทวารักษ์ทั้ง 4 ของลังกามีดังนี้

1. ชัตตุคามเทพ ตรงกับ Kataragama Deviyo หรือก็คือ พระสกันทะ-ขันธกุมาร-การติเกย-เทวเสนาปติ ประทับนกยูง ทรงสรรพาวุธนานา มี 6 หน้า ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว ชาวสิงหลเรียกท่านว่า ชัตตุคาม-Kataragama เพราะศาลใหญ่ของท่านอยู่ในบ้านป่าที่ชื่อ ชัตตุคาม

2. รามเทพ ตรงกับ Upalvan Deviyo (อุบลวรรณ-คือเทพศรีฟ้า) ซึ่งหมายถึง พระนารายณ์ปางรามามาวตาร ถือคันธนูและลูกศรเป็นหลัก มีศาลใหญ่ที่แหลม Dondra จุดใต้สุดของเกาะ

3. สุมณฑเทพ ตรงกับ Sumana Deviyo องค์เทพนี้ไม่ตรงกับเทพองค์ใดในศาสนาฮินดู แต่ดูคล้าย “ผีพื้นเมือง” มากกว่า ตำนานมหาวงศ์กล่าวว่า ท่านอาราธนาพระพุทธรูปประธานพระ เกศธาตุที่ประดิษฐานในมเหยงคณ์มหาสถูป (Mahiyangana) และทรงประทับรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดสุมนัญญ พระสุมนเทพทรงช้างเผือกมีสีกายไม่แน่นอน บ้างก็ว่าขาว เหลือง เขียว พระหัตถ์ บ้างก็ว่าถือกระบองหรือคันธนู ศาลใหญ่ของท่านอยู่ที่รัตนปุระเชิงเขาพระพุทธรูปหรือเขาสุมนัญญ

4. นาทเทพ ตรงกับ Natha Deviyo คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร องค์นี้มีศาลใหญ่อยู่ที่เมืองแคนดี้

จะเห็นได้ว่า หลักฐานตำนานในไทยกับหลักฐานในลังกานั้น ตรงกันในเรื่องของ ชัตตุคามเทพ รามเทพ และสุมนเทพ ทั้ง 3 องค์ แต่ขัดกันที่ตำนานไทยอ้างลักษณะเทพ แทนนารถเทพ โดยในประเด็นดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า ในระยะที่พุทธศาสนาลังกาวงศ์กำลังเป็นที่สนใจของ กษัตริย์อุษาคเนย์เป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เมืองแคนดีนั้นรกร้างกลายเป็นป่า ดังนั้น นารถเทพคงไม่มีชื่อเสียงเลื่องลือให้อ้างอิง และสำหรับสุมนเทพ ซึ่งหากเรียกให้เต็มยศต้องเรียกว่า “พุทธบาทลัญจณสุมน” (สุมนแห่งรอยพระพุทธรูปบาท) ทั้งนี้เป็นภาษาบาลี แต่ภาษาสิงหลออกเสียง “ลัญจณ” ว่า “ลัส” และ “สุมน” ว่า “สะมัน” ดังนั้น ลัญจณสุมน จึงกลายเป็น ลัสสมัน ซึ่งหลอกหูให้ นึกถึงลักษณะ ซึ่งเป็นอนุชาของพระราม นักเขียนตำนานไทยจึงบันทึกเป็นภาษาบาลีว่า ลักษณะเทพ ซึ่งความผิดพลาดจากการออกเสียงดังกล่าว ยังปรากฏในจารึกภาษาทมิฬ ซึ่งเรียกเจ้าสุมนัญญว่า ลักษณะมัน เช่นเดียวกัน

ทั้งนี้ ไมเคิล ไรท์ (2550, น. 100-105) ได้ให้ความหมายโดยสรุปของจตุคามรามเทพไว้ว่า จตุคามรามเทพ เป็นหนึ่งในกลุ่มเทพารักษ์ 4 พระองค์ที่รักษาพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช โดยเทพารักษ์นั้นควรมีนามว่า ชัตตุคามเทพองค์หนึ่ง รามเทพองค์หนึ่ง สุมณเทพองค์หนึ่ง และลักษณะเทพหรือนาถเทพอีกองค์หนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตามได้มีการให้ความหมายใหม่ของจตุคามรามเทพในช่วงเวลาที่จตุคามรามเทพ ได้รับความนิยมสูงสุดว่า จตุคามรามเทพ หมายถึง ดวงพระวิญญาณแห่งอดีตบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้มาสถิตเป็นผู้คุ้มครองดูแลบ้านเมืองทั้งสี่ทิศ ทรงฤทธิ์อำนาจอย่างเต็มเปี่ยม ทั้งยังเพียบพร้อมด้วยบารมีธรรม 10 ประการแห่งพระโพธิสัตว์ ผู้มีความเมตตาต่อมนุษย์ทุกผู้ทุกนาม จึงต้องใช้คำว่า “พระเทวราชโพธิสัตว์” ในการให้ความหมายของจตุคามรามเทพ (วัชรพงศ์ ระดมสิทธิพัฒน์, 2550)

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีประติษฐ์

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรม

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2534, น. 95) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อ คือการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมมนุษย์นั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งให้การยอมรับเกรงกลัว สิ่งเหล่านี้เรียกว่าความเชื่อ

Rokeach (อ้างถึงใน ประยงค์ ลิ้มตระกูล, 2536, น. 15) กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อหมายถึงความรู้สึกนึกคิดของคนในแต่ละสังคมที่มีต่อสิ่งหนึ่งแล้วมีผลทำให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ตามมา ความเชื่อเป็นเรื่องของศาสนา ความเลื่อมใสศรัทธา ความเห็นดีเห็นงามตามที่ตนได้สัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ย้ำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดที่แนบแน่นอยู่ในใจเสมอ นอกจากนั้นความเชื่อยังเป็นความคิดความเข้าใจที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคล เมื่อบุคคลมีความเชื่ออย่างใด ความเชื่อนั้นจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลปฏิบัติตามสิ่งที่ตนเชื่อ ทั้ง ๆ ที่ความเชื่อนั้นอาจไม่อยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงก็ตาม

Rotter (อ้างถึงใน รุ่งทิพย์ กล้าหาญ, 2539, น. 18) กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อเกิดขึ้นได้ทั้งภายในและภายนอกตน โดยกล่าวถึงการเรียนรู้ทางสังคมว่า ถ้ามีเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นไปตามที่บุคคลคาดหวังไว้ จะทำให้ความคาดหวังเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นบุคลิกภาพที่

สำคัญในตัวบุคคลนั้น ซึ่งก่อให้เกิดความเชื่อภายในและภายนอกตน ถ้าประสบการณ์ของบุคคลได้รับการเสริมแรงบ่อย ๆ เมื่อแสดงพฤติกรรมเดิมจะทำให้บุคคลนั้นเชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากความสามารถของตนเอง ความเชื่อเช่นนี้เรียกว่าความเชื่ออำนาจภายในคน หากพฤติกรรมไม่ได้รับแรงเสริม จะทำให้บุคคลรู้ว่าสิ่งที่ได้รับนั้นไม่ใช่ผลมาจากการกระทำของตนเอง แต่เป็นเพราะโชคชะตา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ผีศาจ ความบังเอิญ หรือสิ่งแวดล้อมบันดาลให้เป็นไป ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่ออำนาจภายนอกตน

ความเชื่อ นอกจากจะเป็นตัวบ่งชี้สภาวะทางสังคมของสังคมนั้น ๆ แล้วยังเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ตามรูปแบบของความเชื่อตามมาด้วย เพราะเมื่อคนมาอยู่รวมกันเป็นสังคมได้ก็ย่อมมีความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปในทางเดียวกัน ยังผลให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อนั้น พฤติกรรมส่วนหนึ่งจึงถูกแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมนั่นเอง

ดังนั้น พิธีกรรมจึงหมายถึง วิธีการชนิดหนึ่งที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ เป็นการกระทำอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อ ความศรัทธาในลัทธิ ศาสนา หรือสิ่งต่าง ๆ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538, น. 21)

อภิชาติ จันทรแดง (2546, น. 16) กล่าวว่า ความหมายหรือหน้าที่ของพิธีกรรมโดยทั่วไปมักจะมีการระบุตัวอย่างกว้าง ๆ ดังนี้ คือ ทำหน้าที่ต่อยอดมรดกกรรม เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรม หรือทำหน้าที่กล่อมเกล่าจิตใจและเป็นต้นแบบของพฤติกรรมมนุษย์ นอกจากนี้ พิธีกรรมยังเป็นการแสดงออกถึงการรวมกลุ่มกัน หรือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคน ประการสุดท้ายการประกอบพิธีกรรมเป็นการแสดงออกในรูปกลุ่ม โดยใช้ความเชื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์ ซึ่งอำนาจใด ๆ ก็ไม่อาจห้ามความเชื่อได้ เป็นการใช้วัฒนธรรมหรือความเชื่อเป็นแนวทางในการตอบโต้กับสิ่งแปลกปลอมภายนอกที่มีพลังเหนือกว่า

แนวคิดเกี่ยวกับประเพณีประติษฐ์

Eric Hobsbawm (อ้างถึงใน เอกกรินทร์ พึ่งประชา, 2545, น. 14-16) ได้ศึกษาถึงการจัดระเบียบสังคมที่ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของกฎระเบียบและข้อปฏิบัติ (Set of Practices) เช่น ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน คติชน ประวัติศาสตร์และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เรียกว่า วัตถุดิบโบราณ (Ancient Materials) ทางวัฒนธรรมที่มีความเด่นชัดในแง่ของการพยายามอ้างอิง “อดีต” ของสังคมมาสร้าง “ประเพณีประติษฐ์” จนเกิดการปฏิบัติซ้ำ (Repetition) การปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (Formalization) และทำให้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (Ritualization) ด้วยการอ้างอิงสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนเป็นที่ยอมรับไปโดยปริยาย

(Automatically Implies) เพื่อรับใช้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในช่วงเวลานั้น ๆ ที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง

ในขณะเดียวกัน Hobsbawm ยังชี้ให้เห็นว่า มีบ้างที่วัตถุดิบทางวัฒนธรรมไม่ได้สัมพันธ์กับอดีตของสังคม หรือที่เรียกว่า “การอ้างอิงใหม่” ก็ถูกนำมาสร้างประเพณีประดิษฐ์ได้เช่นกัน เพียงแต่การ “ประดิษฐ์” ทางวัฒนธรรมเช่นนี้มักเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันด่วน (Great Rapidity) เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นเดียวกับกรณีการอ้างอิงอดีตมาสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์”

นอกจากนี้ Hobsbawm ยังเปิดเผยให้เห็นว่า บางครั้ง “ประเพณีประดิษฐ์” อาจเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างโดยสังคม หากแต่เกิดจากการริเริ่มเพียงคน ๆ เดียว หรือไม่ก็สามารถสืบหาร่องรอยของการสร้างว่าก่อตัวขึ้นเมื่อใด เช่น ตำนานการเกิดลูกเสือของ Baden Powell หรือสัญลักษณ์ นาซีของประเทศเยอรมันก็สามารถสืบค้นประวัติการก่อตัวได้อย่างชัดเจน เป็นต้น

ดังนั้นประเพณีประดิษฐ์ จึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของสภาพการณ์สังคมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นเมื่อย้อนกลับมาพิจารณาถึงการพยายามอ้างอิง “อดีต” ตามที่ Hobsbawm กล่าวมาจึงมีความหมายเช่นเดียวกับการสร้าง “อดีต” คือเป็น “อดีต” ที่ได้รับการปรุงแต่ง ต่อเติมและตีความใหม่ เป็นต้น เพื่อรับใช้สังคมในสถานการณ์ปัจจุบันนั่นเอง

Andrew Buckser (อ้างถึงใน เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545, น. 19-21) ให้ความเห็นว่าการศึกษาประเพณีประดิษฐ์ ได้เปิดเผยให้เห็นอดีต เช่นเดียวกับความหมายที่ Hobsbawm อ้างมาไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์หรือความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับสังคมนั้นถือเป็นแหล่งข้อมูลเชิงสัญลักษณ์ที่สามารถนำมาพลิกแพลงได้อย่างมหัศจรรย์ (Surprisingly Malleable Symbolic Resource) โดยสังคมนั้นสามารถที่จะหยิบยก “อรรถ” (Text) บางส่วนขึ้นมาตีความใหม่มากกว่าที่จะนำเสนอภาพในลักษณะของการบรรยายเรื่องราวอดีตเพื่อนำมาสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” ให้เกิดการปฏิบัติและรับใช้สถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นหัวใจหรือสาระสำคัญที่สุดของการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าว แต่ Buckser ยังชี้ให้เห็นว่าหัวใจดังกล่าวยังโยงใยสู่ประเด็นทางการเมืองที่ไม่จำกัดเพียงแค่สถาบันทางการเมือง หากรวมถึงการเมืองในความสัมพันธ์กับกลุ่มคนในสังคมนั้น ๆ ที่ส่งผลให้ได้มาซึ่งอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีประดิษฐ์ ดังได้กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้สามารถอธิบายและทำความเข้าใจถึงความเชื่อ พิธีกรรม ตลอดจนประเพณีประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับจตุคามรามเทพ ในฐานะที่จตุคามรามเทพ เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมอันมีที่มาจากการสร้างอดีตโดยอาศัยประวัติศาสตร์ความเชื่อดั้งเดิมของเมืองนครศรีธรรมราช โดยไม่จำเป็นต้องหยิบยกข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาทั้งหมด เพียงแค่คัดสรรสิ่งที่เหมาะสมกับตนหรือ

สังคมของตนเพียงบางส่วนในช่วงเวลาดังกล่าวก็เพียงพอต่อการสร้าง “ประเพณีประติษฐาน” ดังนั้น การเลือกแต่งตั้งมีสั้งให้กับ “อดีต” ของจตุคามรามเทพ หรือการพยายามสร้าง “อดีต” ดังกล่าว จึงมีส่วนสำคัญต่อการสร้าง “อดีต” ทางความเชื่อของจตุคามรามเทพ จนกลายมาเป็นทุนทางสังคมได้ในที่สุด ซึ่งในบางแง่มุมยังสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขในบริบททางสังคมที่สัมพันธ์กับการสร้าง “ประเพณีประติษฐาน” ดังกล่าวด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม สำหรับการศึกษาเรื่อง จตุคามรามเทพในมิติของทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชน ในการพึ่งพาตนเองครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ผู้ศึกษาต้องการศึกษาไว้ดังนี้ ได้แก่

ความหมายของทุนทางสังคม

Robert Patnam (1993 อ้างถึงใน วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 29) กล่าวถึงความหมายของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคม เป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสังคม โดยเฉพาะการลงทุน นอกจากนี้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของพื้นที่ต่าง ๆ ด้วย ทั้งยังส่งผลให้สังคมค้ำึงถึงผลกระทบทางลบจากนโยบายที่รัฐมีต่อทุนทางสังคม เช่น การทำลายชุมชน การสร้างชุมชนใหม่โดยไม่สนใจเครือข่ายทางสังคมดั้งเดิม และกลายเป็นแม่พิมพ์ทางวัฒนธรรมความร่วมมือในอนาคต

Coleman (1999) อธิบายและให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ (set of relationship) ระหว่างคน เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องใช้ร่วมกัน (common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (set of shared values) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าที่ได้แสดงออกมา และส่งผลดีต่อกิจกรรมที่ได้กระทำในมิติดังกล่าว ทำให้เห็นว่าทุนทางสังคมนั้น เป็นโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคลในองค์กร และทางตรงกันข้าม ในที่ที่มีทุนทางสังคมอ่อนแอ ก็จะมีปรากฏการณ์

ของความขัดแย้งกันในค่านิยมและขาดซึ่งการไว้วางใจระหว่างกัน (conflicting values and lack of trust)

Francis Fukuyama (อ้างถึงใน กวิพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 56) ได้อธิบายว่า ทูหนทางสังคม เป็นชุดของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ (Set of Informal Values) หรือ บรรทัดฐาน-จารีต ที่มีร่วมกัน (Norms Shared) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม การมีค่านิยมและบรรทัดฐาน-จารีตร่วมกันนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่า สิ่งเหล่านี้จะเป็นทูหนทางสังคมทั้งหมด เพราะว่าค่านิยมเหล่านั้น อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็ได้ ดังนั้น ค่านิยมและบรรทัดฐาน-จารีตที่จะจัดว่าเป็นทูหนทางสังคมได้นั้นต้องเป็นสิ่งที่ดีสอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม (Virtues)

World Bank (อ้างถึงใน วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2548, น. 33) ได้กล่าวถึงทูหนทางสังคมว่า เป็นสถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relationships) และระบบบรรทัดฐาน-จารีต (Norms) ซึ่งมีลักษณะทั้งที่เป็นทั้งคุณภาพและปริมาณของการปฏิสัมพันธ์กันของคนในสังคม ทูหนทางสังคมไม่ใช่เกิดได้ในสถาบันทั้งหมดของสังคม แต่เป็นกาวที่เชื่อมสถาบันเหล่านั้นเข้ากับบรรทัดฐาน-จารีตและความสัมพันธ์ในสังคมเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในโครงสร้างสังคม ซึ่งทำให้ผู้คนเกิดความร่วมมือเพื่อเป้าหมายที่ปรารถนาสูงสุด นอกจากนี้ ทูหนทางสังคมอาจถูกมองในลักษณะที่เป็นเจตคติและคุณค่าที่เกิดจากการดำเนินงานระหว่างคนภายในชุมชนและความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

ทูหนทางสังคมในมิติของ World Bank นั้น อาจไม่ใช่ระบบวิธีคิดและวิธีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในองค์กร ชุมชน หรือสังคมเสมอไป ทูหนทางสังคมสามารถเกิดจากภายนอกองค์กร ชุมชน หรือสังคมได้ด้วย โดยที่ World Bank ได้ยกตัวอย่างความช่วยเหลือหรือการรับการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ World Bank ได้เสนอแตกต่างไปจากความหมายอื่น ๆ คือการมองว่าถึงแม้บางองค์กรหรือบางสถาบันจะไม่มีทูหนทางสังคมเกิดขึ้น แต่ทูหนทางสังคมอาจมาจากภายนอกองค์กรหรือสถาบันนั้น ๆ และทำหน้าที่เชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์ หรือความร่วมมือระหว่างองค์กรหรือสถาบันดังกล่าวได้

Cohen and Prusak (อ้างถึงใน วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2548, น. 34-35) อธิบายว่า ทูหนทางสังคมประกอบด้วยสิ่งที่เอื้อให้การติดต่อระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (stock of active connections) ซึ่งได้แก่เรื่องของความไว้วางใจ (trust) และความเข้าใจอันดีระหว่างกัน (mutual understanding) การมีค่านิยมร่วมกัน (shared values) การมีพฤติกรรมของสมาชิกที่อยู่ในรูปเครือข่ายระหว่างคน (human network) หรือระหว่างชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน ความหมายทูหนทางสังคมที่ Cohen and Prusak เห็นเหมือนคนอื่นได้แก่การมองว่าทู

ทางสังคมเป็นระบบและกระบวนการที่ประกอบด้วยระบบความคิด อันได้แก่ ความไว้วางใจระหว่างกัน การมีค่านิยมร่วมกัน รวมทั้งความเข้าใจอันดีระหว่างกัน น่าจะเป็นสิ่งที่เกิดได้จากการเรียนรู้ระหว่างบุคคล ในขณะที่ความไว้วางใจระหว่างกัน (trust) อาจจะได้ทั้งจากการเรียนรู้และความเชื่อมั่นศรัทธาของบุคคล ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มิติที่ Cohen and Prusak ได้นำเสนอนี้ทำให้สามารถมองได้ว่า ในระบบหรือกระบวนการของทุนทางสังคมนั้น ระบบคิดของบุคคลหรือองค์กร อาจจะได้ทั้งจากความศรัทธา หรือจากการเรียนรู้ของบุคคลก็ได้

อมรา พงศาพิชญ์ (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 40-41) กล่าวถึงทุนทางสังคมใน Thailand Social Monitor : Social Capital and the Crisis ว่า ทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบปัจเจก กลุ่มและเครือข่าย ทั้งนี้ค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและใช้ประโยชน์ร่วมกัน และกล่าวถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

อาพันธ์ กาญจนพันธ์ (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 41) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมคือวิถีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดการระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอิงวิถีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบภูมิปัญญา/ความรู้ โดยทุนทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ การต่างตอบแทนกัน (reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (communality)

การเกิดขึ้นของทุนทางสังคม

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 47) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมว่ามาจากสาเหตุใหญ่ ๆ 2 ประการ คือ

1. เกิดขึ้นจากความเรียกร้องและความต้องการที่จะพลิกฟื้นสิ่งที่มีคุณค่า ได้แก่ ระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ในสังคมที่แต่ละสังคมมีอยู่ให้เกิดขึ้น โดยมองหาทุนเหล่านั้นจากตัวบุคคลหรือผู้นำ องค์กร เครือข่าย และระบบการจัดการของชุมชน ฯลฯ มาประยุกต์ใช้เพื่อทดแทนสิ่งที่มีคุณค่าเหล่านั้นที่กำลังสูญหายไปให้กลับคืนมาดังเดิม

2. เกิดจากความพยายามในการปลูกจิตสำนึก เพื่อเสริมสร้างพลังร่วมกัน (Synergy) โดยให้ทุกคนทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงปัญหาและหล່หลอมจิตใจร่วมกันเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาองค์กร สถาบัน ชุมชนและสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ดังนั้น ในกระบวนการปลูกจิตสำนึกเพื่อสร้างพลังร่วมกัน จึงเป็นเสมือนปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในแต่ละบุคคล แต่ละองค์กร/สถาบัน หรือแต่ละชุมชน และสิ่งนี้ก็ถือว่ามีส่วนที่ทำให้ทุนทางสังคมเกิดขึ้น

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเมื่อมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ ซึ่งนำเสนอโดย Bain and Hicks ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค (Macro) และระดับจุลภาค (Micro)

ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติที่เกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของการกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย (Bain and Hicks, 1998 อ้างถึงใน วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์, 2548, น. 52-53)

ในระดับจุลภาค ทุนทางสังคม ถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรในแนวนอนรวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับสาระวิถีดิจิต ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ของประชาชน (Cognitive) และเรื่องของโครงสร้าง (Structural) (Uphoff, 1996) จะเห็นได้ว่าทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสาระและวิธีการคิด (Cognitive) นั้นเป็นสิ่งที่จับต้องได้ยาก เพราะจะอยู่ในรูปของการให้คุณค่า (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ทักษะคติ (Attitudes) พฤติกรรม (Behaviour) และบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการให้คุณค่า ซึ่งจะประกอบด้วยเรื่องของความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) คุณค่าเหล่านี้ถือเป็นค่านิยมร่วมระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

นอกจากนี้ วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์ (2548, น. 58-59) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ดังนี้

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะให้บุคคลมีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้น ๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น

ในพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดีด้วยการเสียสละ รักษาศีลและมีจิตใจที่สูงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นทุนที่สร้างความ เป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้

2. สำนึกในท้องถิ่น การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน ปรารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความ ตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชนและ ประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและจัดการเกี่ยวกับพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและ สังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้ และ ถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน เป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขาที่ สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการ ทรัพยากรชุมชน อย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่ สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเอื้ออาทร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่คนในสังคมจะต้องมีความเอื้ออาทร ต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเอื้ออาทรเหล่านี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย

อเนก นาคะบุตร (2545 อ้างถึงใน ธนพล พรหมสุวรรณ, 2546, น. 19-20) ได้กล่าวถึง รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทยว่า มีอยู่ 5 รูปแบบ ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งเหล่านี้มีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมาเสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพัน เป็นบ้านเกิด เป็นท้องถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ แม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ โดยเฉพาะกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านการปรับตัวเป็นมรดกแก่แผ่นดิน ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดทรัพยากร การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนอื่นกับชุมชนข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมือง และกลับบ้าน ผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงเรียน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่นกำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง ยิ่งกว่านั้นเราก็มีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทย และภาคประชาสังคมนำมาใช้อย่างเต็มที่และสามารถพยุงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติอยู่ในตัวเองไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่เสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจพอสมควร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนากองทุนชะกาตของชาวมุสลิม ก็ชี้ให้เห็นถึงการระดมทุนเพื่อการดูแลผู้ยากลำบากที่คนมุสลิมได้มีการแบ่งปันโดยใช้หลักคำสอนของศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้ รวมกันเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ในสังคมไทย

ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม

การศึกษาและทำความเข้าใจในทุนทางสังคมนั้น จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจความเชื่อพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับทุนทางสังคม เพราะการทำความเข้าใจดังกล่าว มีส่วนให้เราสามารถมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นและพิจารณาความเป็นไปดังกล่าวในมิติของการเป็นทุนทางสังคมได้ ทั้งนี้ทุนทางสังคมถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับ เกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของทุนทางสังคมนั้น ได้มีการศึกษาไว้ดังนี้ (วรวิมล โธมัสตันพันธ์, 2548, น. 61-63)

1. ทุนทางสังคมเป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม
2. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน เครือข่าย
3. กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากก็น้อย
4. กระบวนการของทุนทางสังคมสามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้จากสิ่งใหม่
5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม องค์กร สถาบันและชุมชน ระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม
6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม กระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร/ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่าทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

กระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการ ทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีส่วนที่มีมาตั้งแต่เดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบความคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบความคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ เป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั่นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทรและมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ เป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอื้อแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชนและเครือข่าย โดยพิจารณาว่า การกระจายของทรัพยากร หรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่าง ๆ ด้วยว่า มีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด (วรวิมล โธมัส, 2548, น. 42-44)

ประโยชน์ของทุนทางสังคม

Putnam (อ้างถึงใน วรวิทย์ โธมัส และคณะ, 2546, น. 63-66) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวเข้าไปทำแบบปัจเจกชน
2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง การยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

เกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาทุนทางสังคม

เกณฑ์ในการพิจารณาทุนทางสังคมมี 3 ประการ (ชวินทร์ ลีระบรรจง และคณะ, 2547, น. 18) คือ

1. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) เพื่อให้มีความเป็นสังคมและมีจุดมุ่งหมายของการรวมกลุ่มที่เหมือนกัน มิใช่เพียงปรากฏการณ์ของการที่กลุ่มคนมารวมกัน
2. มีผลกระทบภายนอก (Externality) เกิดขึ้นมาจากการรวมตัว ทำให้มีลักษณะของความเป็นทุนเชิงเศรษฐกิจขึ้นมา และเป็นสินค้าสาธารณะ (Public goods) มากกว่าสินค้าโดยทั่วไป (Private goods) ทำให้ไม่มีสิทธิพิเศษ (Exclusive right) ตกอยู่กับผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ
3. ต้องสามารถสังเกตเห็นได้ (Persistence) เพราะจะทำให้สามารถวัด หรืออ้างอิงต่อไปได้ว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการมีทุนทางสังคม

มุมมองที่มีต่อทุนทางสังคม

จากการศึกษาของ ชวินทร์ ลีนะบรรจง และคณะ (2547, น. 8-11) แบ่งออกเป็น 2 มิติ ได้แก่

1. มุมมองในมิติเศรษฐกิจ คือ การมองในความเป็นทุน ของ “ทุนทางสังคม”

ทุนทางสังคมโดยตัวของมันเองนั้นมิได้เป็นปัจจัยการผลิตโดยตรง หากแต่เป็นตัวกลางในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือต้นทุนอื่น เช่น ข่าวสารข้อมูล ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources) เป็นต้น โดยผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคม ทุนทางสังคมจะเป็นทุนได้ก็ต่อเมื่อทุนทางสังคมต้องทำให้ผลกระทบทางเศรษฐกิจปรากฏ (Persistence) ขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏขึ้นมาอาจจะอยู่ในรูปขององค์ประกอบ (Composition) หรือโครงสร้าง (Structure) อย่างใดอย่างหนึ่ง นั้นหมายความว่าทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนานั้นจะต้องเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social interaction) ไม่ว่าจะ เป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบใดก็ตาม และ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ๆ ส่งผลให้มีลักษณะของการเกิดผลกระทบต่อสังคม และ/หรือเศรษฐกิจ ขึ้นอย่างถาวร (Persistence) มิใช่เกิดขึ้นอย่างชั่วคราวชั่วคราว จึงจะถือได้ว่าปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมีความเป็นทุนทางสังคม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมโดยตัวของมันเองอาจไม่ถาวร แต่ผลกระทบของมันจะถาวรมากกว่า และอาจสะสมในทุนมนุษย์ได้เหมือนดังทุนทางกายภาพที่สร้างขึ้นมาใหม่

2. มุมมองในมิติสังคม คือ การมองในความเป็นสังคม ของ “ทุนทางสังคม”

“สังคม” หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ยอมรับแบบแผน กฎเกณฑ์ของกลุ่ม ร่วมกันในการดำเนินชีวิต และเนื่องจากทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ ที่มีความไว้วางใจ มีการแลกเปลี่ยนและตอบแทนกันและกัน มีกฎระเบียบของส่วนรวม บรรทัดฐานสังคมและการควบคุมทางสังคม มีการเชื่อมโยงเครือข่ายและมีความเป็นกลุ่ม จึงทำหน้าที่สร้างเสริมความสัมพันธ์หรือความร่วมมือระหว่างกันขององค์กรหรือสถาบันที่เกี่ยวข้องได้

นอกจากนี้ การมองทุนทางสังคมในมิติบูรณาการ (Social Capital in Integral Dimension : SCID) ของ วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์ (2548, น. 107-109) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. การปรับระบบคิดและวิถีปฏิบัติจากการมุ่งประโยชน์ส่วนตนไปสู่ระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่มุ่งช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงตนเองจากเน้นตนเองเป็นศูนย์กลาง (Egocentric) ไปสู่การเน้นจริยธรรมเป็นศูนย์กลาง (Ethnocentric) ทำให้คนเปลี่ยนจาก “I” เป็น “WE”

2. มีความเป็นไปได้ในการพัฒนาระบบคิดและวิถีปฏิบัติของปัจเจกบุคคลให้เปลี่ยนจากความเห็นแก่ตัวไปสู่ความเห็นแก่ส่วนรวม โดยเฉพาะความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ความคิดที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

3. ทูทางสังคมในมิติบูรณาการ ทำให้เกิดพลังในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นมิตินส่วนบุคคล เมื่อปัจเจกบุคคลพัฒนาตนเองจากการรับรู้ในภาวะปกติ (waking) ไปสู่การรับรู้ในภาวะที่ละเอียด ประณีตและลึกซึ้งมากขึ้น (dreaming and deep-sleep) จะทำให้นุคคลมีโอกาศที่จะเรียนรู้และ ค้นพบความจริงที่ยิ่งใหญ่ ทำให้นุคคลสามารถพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้และเข้าถึงภาวะ ที่ก่อให้เกิดปัญญาที่มีขีดความสามารถในการคิดและสร้างสรรค์อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ทำให มนุษย์มีโอกาศได้พัฒนาจิตวิญญาณให้สูงขึ้น (spirit) ซึ่งพลังดังกล่าวไม่เพียงแต่จะเพิ่มศักยภาพ ให้แก่บุคคลเท่านั้น พลังที่ว่านี้มีผลกระทบต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม จะ ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะกลายเป็นทูทางสังคมในที่สุด ในขณะที่เดียวกันพลังที่ จะเกิดขึ้นและพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน ได้แก่ พลังจากภายนอกที่ปรากฏออกมาในรูปของกลุ่ม องค์กร สถาบันต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลทางอ้อมของการพัฒนาจิตใจในระดับบุคคล พลังเหล่านี้จะก่อให้เกิด ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่พึงประสงค์ กลายเป็นทูทางสังคมในวงกว้างครอบคลุมสังคมใน ทุกระดับ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพ

ได้มีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพไว้หลายแนวคิด แต่ในที่นี้ผู้ศึกษาได้คัดเลือก นิยามของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพให้สอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษาและ สามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

ชิตยา สุวรรณชฎ (2544, น. 17) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาศักยภาพไว้ว่า การ พัฒนาศักยภาพ หมายถึง กระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้โดยการ ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอัตราที่กำหนดไว้ โดยอาศัยความ สามารถของตัวบุคคลหรือคุณสมบัติที่แฝงอยู่ในสิ่งต่าง ๆ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2539, น. 120-121) กล่าวว่าการพัฒนาศักยภาพของบุคคลมี ทั้งสิ้น 3 ด้าน คือ

1. การเป็นบุคคลที่ถูกพัฒนาศักยภาพด้านความรู้ ให้สามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

2. การเป็นบุคคลที่ถูกพัฒนาศักยภาพด้านความสามารถ อันหมายถึงความสามารถของบุคคลที่ได้รับการเรียนรู้ไม่ว่าจะด้านใดด้านหนึ่งนำออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง

3. การเป็นบุคคลที่ถูกพัฒนาศักยภาพด้านความชำนาญ อันหมายถึง การพยายามนำความรู้ที่ได้รับไปก่อให้เกิดความคิดริเริ่มในสิ่งแปลกใหม่ให้แก่ตนเองอย่างถูกต้องตามกระบวนการ

กัลยรัตน์ กล้าถนอม (2547, น. 6) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาศักยภาพไว้ว่า การพัฒนาศักยภาพ หมายถึง กระบวนการด้านการพัฒนาทั้งในระดับปัจเจก กลุ่ม ชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ องค์กร และภาคประชาชน ในกระบวนการพัฒนาดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การที่บุคคลได้เกิดกระบวนการเรียนรู้และมีพลังความสามารถที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชน

จึงสรุปได้ว่า การพัฒนาศักยภาพ คือ กระบวนการด้านการพัฒนาในทุกมิติที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวบุคคล รวมทั้งปัจจัยสนับสนุนหรือส่งเสริมต่าง ๆ ในกระบวนการดังกล่าวด้วย ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้และเกิดความสามารถที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นได้ว่า ความเชื่อ และความศรัทธาในจุดความรวมเทพส่งผลอย่างไรต่อบุคคล และในที่สุดแล้ว ความเชื่อเรื่องจุดความรวมเทพนำไปสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้และเกิดความสามารถที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองของผู้เคารพศรัทธาหรือไม่ ในลักษณะเช่นไร

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง มีองค์ประกอบและปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ มากมายที่ทำให้บุคคลสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยแนวคิดดังกล่าวได้มีการให้นิยามเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองไว้ในหลายลักษณะดังต่อไปนี้ กล่าวคือ

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (อ้างถึงใน มงคล พูนเพิ่มสุขสมบัติ, 2534, น. 41) กล่าวว่า ความหมายของการพึ่งตนเองมีอยู่ 2 ความหมาย คือ การทำมาหากินที่เน้นเพื่อกินอยู่ ไม่ขาย ไม่พึ่งใคร และ รู้เท่าทันลักษณะการพึ่งพิง ยังมีอิสระ ตัดสินใจ เลือกรับการพึ่งพาได้

พินิจ ลาภธนานนท์ (2529, น. 26) ได้ให้คำจำกัดความของการพึ่งตนเองไว้ว่า การพึ่งตนเองนับเป็นหลักการพัฒนาที่พยายามสร้างเสริมให้ประชาชนใช้ศักยภาพและความสามารถของตนเองในการแก้ไขปัญหาของตนเอง เพื่อผลประโยชน์ของตนเองหรือกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาโดยประชาชนและเพื่อประชาชนเป็นองค์ประกอบสำคัญ

อุทัย ดุลยเกษม (อ้างถึงใน ธีรพล สุวรรณรุ่งเรือง, 2537, น. 16) ได้ให้ความหมายว่าการพึ่งตนเองเป็นภาวะที่มีลักษณะสัมพันธ์ (Relationship) มิใช่ลักษณะสัมบูรณ์ (Absolute) ซึ่งมีความหมายว่า ภาวะการพึ่งตนเองนั้นก็สามารพพึ่งพาผู้อื่นได้เช่นกัน แต่เป็นการพึ่งพาที่อยู่ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence) มากกว่าการพึ่งพา (Dependence) และการพึ่งพาอาศัยนั้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองได้ด้วย และยังให้ความหมายลักษณะที่พึ่งตนเองได้ ซึ่งจะต้องจัดการศึกษาที่มีลักษณะกระตุ้นให้ประชาชนในสังคมมีการพัฒนาในสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. มีจิตใจใฝ่รู้ (Inquiring mind)
2. มีความสามารถในการเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่นและมีความสามารถปฏิเสธหรือปรับปรุงสิ่งที่เรียนรู้จากผู้อื่นให้เหมาะสมกับความต้องการของตน
3. มีความมั่นคงในสภาพความเป็นอยู่หรือฐานะของตนเองว่ามีความเป็นอิสระและมีฐานะเท่าเทียมกับสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมและมีการยกย่องผู้อื่นหรือได้รับการยกย่องยอมรับจากผู้อื่นในสิ่งที่ตนกระทำ มิใช่ยกย่องหรือยอมรับจากผู้อื่นในสิ่งที่รับมาจากการกระทำ

อภิชาติ ทองอยู่ และคณะ (2530, น. 5) ได้แบ่งขอบเขตของการพึ่งตนเองออกเป็น 2 ลักษณะที่มีความเกี่ยวพันกัน คือ การพึ่งตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนจนถึงการจัดความสัมพันธ์ตามแบบแผนของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สอง คือ การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันทั้งสองด้าน โดยการพึ่งตนเองดังกล่าวมิใช่การปิดตัวเองและโดดเดี่ยวตัวเองออกจากสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุพัตรา เพชรมณี (2526, น. 78) กล่าวว่า การพึ่งตนเองคือ การพยายามรู้จักตนเอง พิจารณาตนเองแล้วใช้ความรู้ ความสามารถของตนเองเสียก่อน แล้วจึงหาความช่วยเหลือจากผู้อื่นเมื่อจำเป็น ไม่เป็นคนคอยพึ่งผู้อื่นอยู่ร่ำไป

ไพบุลย์ เจริญทรัพย์ (2533, น. 19) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการชี้วัดความสำเร็จของการพึ่งตนเองในกลุ่มสังคม ซึ่งสามารถตรวจสอบความสำเร็จได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยหลัก 5 ประการของการพึ่งตนเอง คือ

1. การบริการตนเอง (Self-Service) เน้นที่ความมุ่งมั่นจะช่วยตนเองก่อน
2. การช่วยตนเอง (Self-Help) เป็นการยอมลงทุน พยายามช่วยตนเองอย่างเต็มที่
3. การเลี้ยงตนเอง (Self-Sufficiency) การทำงานต้องครอบคลุมจุดคุ้มทุนของกิจการนั้น ๆ
4. การปลดปล่อยตนเอง (Self-Liberation) เป็นการปลดหนี้สินและปลดการพึ่งพาผู้อื่น

5. การช่วยเหลือผู้อื่น (Self-Contribution) เป็นขั้นตอนวัดความสำเร็จของบุคคลนั้น ๆ หากบุคคลได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นแล้ว ก็สามารถช่วยคนอื่น ๆ ต่อไปได้

กาญจนา แก้วเทพ (2530, น. 4) ได้แบ่งระดับและความหมายของการพึ่งตนเองไว้ 2 ส่วน คือ

1. การให้ความหมายในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเองหมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกและครัวเรือน เพื่อบรรลุการมีหลักประกันของการดำรงชีพ

2. การให้ความหมายในลักษณะของกลุ่ม การพึ่งตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองของความต้องการของตนเอง (Self-Fulfilment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเองที่แท้จริงต้องกินความรวมถึงว่า กลุ่มนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมาย และมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

สุธรรม รัตนโชติ (อ้างถึงใน บุญทัน ดอกไธสง และ ธเนศ ต่วนชะเอม, 2526, น. 96-97) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง คือ การยอมรับผิดชอบที่มีสมรรถนะในการตัดสินใจด้วยตัวของตัวเอง รวมทั้งการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อแก้ไขปัญหาให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ แต่ไม่ได้หมายความว่า การแก้ปัญหาทั้งปวงต้องกระทำโดยตัวเองทั้งหมดเพียงคนเดียวเท่านั้น การมีส่วนร่วมกับบุคคลอื่นอย่างเต็มที่ก็เป็นสิ่งที่จำเป็น

กษิมา วิริยะ (2526, น. 6) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การยอมรับและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองที่กระทำกรใด ๆ ได้อย่างถูกต้องและสำเร็จด้วยตนเอง ไม่เป็นภาระหรือปัญหาแก่ผู้อื่น

เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ (2526, น. 69) สรุปไว้ว่า การพึ่งตนเองนั้น เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ให้คิดเป็นทำเป็น ดำรงตนเป็น แก้ปัญหาเป็น และเลี้ยงตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

จากแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การพึ่งพาตนเองนั้น สามารถที่จะสรุปได้ว่า การพึ่งพาตนเอง เป็นกระบวนการดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง หรือด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน เป็นการพึ่งพาที่อยู่ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัย โดยที่บุคคลใช้ความรู้ ความสามารถของตนเองเสียก่อน แล้วจึงหาความช่วยเหลือจากผู้อื่นเมื่อจำเป็น ไม่คอยพึ่งผู้อื่นเสมอไป โดยการกระทำต่าง ๆ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง ในประเด็นดังกล่าวจึงมีนัยที่สะท้อนให้เห็นว่า การพึ่งพาจุดตามรามเทพในปัจจุบันนี้ ส่งผลอย่างไรต่อระบบการพึ่งพาตนเองของผู้ศรัทธา จุดตามรามเทพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย จตุคามรามเทพ ในมิติของทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในการพึ่งพาตนเอง พบว่า งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรมซึ่งมีความเชื่อมโยงและสอดคล้องกับประเด็นที่ผู้ศึกษาต้องการนั้น ส่วนใหญ่จะศึกษาในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ซึ่งจะเน้นในส่วนรูปแบบของความเชื่อและพิธีกรรม ไปจนถึงการศึกษาในมิติที่เชื่อมโยงกับระบบความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณีประติษฐ์ หากแต่ยังไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาและวิเคราะห์ในส่วนของผลลัพธ์หรือประโยชน์ของความเชื่อและพิธีกรรมในมิติของทุนทางสังคม หรือผลลัพธ์ที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของบุคคลอย่างจริงจัง

เพื่อความชัดเจนดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงแบ่งกลุ่มวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเป็น 2 กลุ่ม สำหรับการศึกษาเปรียบเทียบ อันได้แก่

1. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณีประติษฐ์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษาในส่วนของความเชื่อเรื่องจตุคามรามเทพตลอดจนระบบพิธีกรรมทางความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม การพัฒนาศักยภาพและการพึ่งพาตนเอง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณีประติษฐ์

รตพร บัฒมเจริญ (2543, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการเข้าสู่การเป็นร่างทรง : กรณีศึกษาร่างทรงในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า ร่างทรงและกระบวนการในการเป็นร่างทรงมีรูปแบบและขั้นตอนอย่างไร โดยแบ่งกระบวนการดังกล่าวออกเป็น 3 ระยะเวลา ได้แก่ ระยะเวลาที่นำมาสู่การเป็นร่างทรง ระยะเวลาที่สอง ได้แก่ การเข้าสู่การเป็นร่างทรง และ ระยะเวลาที่สาม คือ ระยะเวลาดำรงความเป็นร่างทรงและสถานภาพความเป็นร่างทรง อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวมิได้มีความสัมพันธ์ต่อประเด็นที่ผู้ศึกษาต้องการจะศึกษาโดยตรง แต่มีความสัมพันธ์ในแง่ของการช่วยในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับร่างทรง ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อเรื่องจตุคามรามเทพนั้น มีร่างทรงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

เอกรินทร์ พึ่งประชา (2545, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “พระราหู : ประเพณีประติษฐ์แห่งวัดศิระชะทอง” ผลการศึกษาพบว่า คติความเชื่อพระราหูของวัดศิระชะทองดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาเกือบสองศตวรรษ รวมทั้งมีคุณสมบัติที่ง่ายต่อการปรับตัวจึงทำให้เลื้อยอำนาจต่อ

การสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” ของวัดและชุมชนแห่งนี้ ขณะเดียวกัน พระราหุก็มีสาระสำคัญบางประการที่รักษาไว้ได้ ซึ่งนั่นก็คือ “ความศักดิ์สิทธิ์” ที่สืบเนื่องจากการที่พระราหุถูกโยงเข้ากับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มีผลทางจิตวิทยาต่อผู้คนมาโดยตลอด เพียงแต่ผลทางจิตวิทยานี้จะมีความแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขทางสังคมของแต่ละช่วงเวลา จึงทำให้ความหมายของพระราหุเลื่อนไหลตาม เพื่อถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงบทบาทต่าง ๆ กัน นับตั้งแต่ยุคปฐมบทของการก่อตั้งชุมชน ที่พระราหุแสดงบทบาทในการเป็นรูปเคารพที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มและช่วยบรรเทาวิกฤตชีวิตอันเนื่องมาจากแรงกดดันทางสังคม ต่อมาในยุคที่ฟื้นฟูการสร้างเครื่องราง ในช่วงรัชกาลที่ 6-8 พระราหุถูกใช้ในการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อมุ่งหวังให้เศรษฐกิจของวัดเจริญรุ่งเรือง จนกระทั่งเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ “ประเพณีประดิษฐ์” ได้ก่อให้เกิดวาทกรรมในสังคมขึ้นว่าการบูชาพระราหุเป็นการอนุรักษ์ความเชื่อแบบดั้งเดิมหรือเป็นพุทธพาณิชย์ ดังจะเห็นได้จากตำนานพระราหุที่ถูกนำมาอ้างอิงให้สัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษลาวเวียงศิระสะท้อน บทบาทของพระราหุในยุคนี้ถือเป็นภาพสะท้อนอีกตัวอย่างหนึ่งของวิกฤตการณ์ความทันสมัยของสังคมไทยที่เกิดขึ้นจากกระแสบริโภคนิยมและข้อมูลข่าวสารที่ได้เข้าไปมีบทบาทอย่างมากในวิถีชีวิตของผู้คน ทำให้ประจักษ์ชัดว่า “ประเพณีประดิษฐ์” ความเชื่อเรื่องพระราหุวัดศิระสะท้อนนั้นก่อตัวขึ้นทั้งจากกระบวนการสร้างอดีตและการอ้างอิงใหม่ ที่เผยให้เห็นเงื่อนไขทางสังคมบางประการที่สัมพันธ์กับชุมชนนี้

สุริยา รัตนกุล (2550) ศึกษาเรื่อง ท่าน้าวจตุคาม-ท่าน้าวรามเทพ ประวัตินิ ปราภฏการณอิทธิฤทธิ์ความขลัง และผลกระทบตอสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2530-2550 ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อในองค์จตุคามรามเทพ เป็นปรากฏการณ์ใหม่ในบรรดาคนไทยชาวพุทธในปัจจุบัน ปฏิกริยาที่มีต่อกระแสนิยมนี้มีทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายต่อต้าน ผลกระทบอย่างหนึ่งของความคิดเห็นขัดแย้งที่แสดงออกมาทางสื่อมวลชน คือ การที่ชาวพุทธทั่วไปสับสนทั้งในความคิดและความรู้สึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่น ไม่รู้ว่า องค์จตุคามรามเทพมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างไร หรือแม้กระทั่งการมีศรัทธาความเชื่อในวัตถุมงคลจตุคามรามเทพขัดกับหลักคำสอนในพุทธศาสนาหรือไม่ ทั้งนี้ ผลการศึกษาดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนทั่วไปมีข้อมูลที่เชื่อถือได้ ตลอดจนในกระแสความนิยมในองค์จตุคามรามเทพจะได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้มากขึ้นจนมองเห็นเหตุผลและมีทัศนคติที่สมเหตุสมผลตามมา

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม การพัฒนาศักยภาพและการพึ่งพาตนเอง

ธนพล พรหมสูงษ์ (2546, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร่ : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนไพร่ของชุมชนปลักไม้ลาย เป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายในและหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์ได้แสดงบทบาทในการเป็นผู้นำด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าชุมชนไพร่ กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น เป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่าง ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ไปเป็นทุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดจากศรัทธา ความไว้วางใจ ความเชื่อ ความรู้สึกเป็นเจ้าของและความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนไพร่

อภิชาติ จันทร์แดง (2546, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ความเชื่อ พิธีกรรม : กระบวนการเรียนรู้เพื่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ความเชื่อและพิธีกรรมมีองค์ประกอบสำคัญ 6 ประการ คือ 1) วิธีการเรียนรู้ ซึ่งเกิดขึ้นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม 2) ผู้ทำหน้าที่ในการเรียนรู้ เกี่ยวข้องกับผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้อำนวยความสะดวกและผู้ร่วมพิธีกรรม 3) สภาพการณ์ในการเรียนรู้ เกี่ยวข้องกับบรรยากาศ วันเวลา สถานที่ ความสม่ำเสมอและความเหมาะสมในการประกอบพิธีกรรมรวมถึงผลที่ได้รับจากการประกอบพิธีกรรม 4) ระบบสัญลักษณ์ในการเรียนรู้ 5) สถานการณ์และโอกาสในการเรียนรู้ เกี่ยวข้องกับความจำเป็นในการประกอบพิธีกรรมขึ้นมา รวมทั้งโอกาสในการเข้าร่วมพิธีกรรม 6) การควบคุมทางสังคมในการเรียนรู้ เกี่ยวข้องกับความสอดคล้องระหว่างพิธีกรรมและสภาพชุมชน ตลอดจนความเหมาะสมของตัวบุคคลในพิธีกรรม ส่วนแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ 4 ด้าน คือ 1) ปัจจัยทางสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม การเข้ามาของวัฒนธรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ 2) ปัจจัยทางการปกครอง เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 3) ปัจจัยทางการศึกษา และ 4) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การประสานความเชื่อเรื่องพิธีกรรมเข้าสู่สมาชิกของชุมชนจึงเป็นเรื่องสำคัญ และส่งผลถึงการดำรงอยู่ของชุมชน

กวิพัฒน์ สุขแจ่ม (2547, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหาเสพติด : กรณีศึกษา บ้านคลองจรเข้ร้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา” ผลการศึกษาพบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีทุนสิ่งแวดล้อม

ทุนมนุษย์และทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างพอเพียง เป็นผลทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกันและอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมได้อย่างปกติสุข สิ่งเหล่านี้ได้นำมาซึ่งการสั่งสมทุนทางสังคมของชุมชน ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแก้ไขปัญหา ยาเสพติดประสบผลสำเร็จ อีกทั้งทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยปัจจัยภายในชุมชนประสานกับปัจจัยสนับสนุนจากภายนอก ทำให้ชุมชนสามารถขับเคลื่อนไปได้

ชวินทร์ ลีนะบรรจง และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง “การจัดทำกรอบตัวชี้วัดทุนทางสังคมไทย” พบว่า ตัวแปรที่สามารถใช้เป็นตัวบ่งชี้มิติทุนทางสังคมในแต่ละมิติ ได้แก่ มิติด้านกลุ่ม และเครือข่าย ตัวแปรบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ การมีกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาสาสมัคร กลุ่มอาชีพ ธนาคารเพื่อการเกษตร และกลุ่มชุมชนในหมู่บ้าน การเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตร และกลุ่มผู้สูงอายุ และการขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้าน เพื่อนนอกชุมชน และจากกรรมการกลุ่มที่เป็นสมาชิก

มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ การให้ความร่วมมือ โดยสละเวลา แรงงาน และเงิน ความไว้วางใจที่มีต่อบุคลากรในหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือ ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ ความคิดเห็นต่อการร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาของชุมชน

มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ ความไว้วางใจต่อข้อมูลจากสื่อมวลชน

มิติด้านการรวมกลุ่มทางสังคมและการผนวกเข้าร่วม ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ ความแตกต่างของสมาชิกกลุ่มในด้านการศึกษา สถานภาพทางสังคม/ตำแหน่งหน้าที่และความเชื่อทางการเมืองก่อให้เกิดปัญหา

มิติด้านการมีอำนาจ และกิจกรรมการเมือง (Empowerment and political action) ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ได้แก่ ความคิดเห็นต่อการออกไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และความสามารถในการปรับปรุงวิถีชีวิตและสถานภาพของตัวเอง และมิติของทุนทางสังคมที่มีความสำคัญ (เรียงลำดับจากมากไปน้อย) เมื่อพิจารณาจากน้ำหนักปัจจัยเป็นเกณฑ์ ได้แก่ มิติด้านกลุ่มและเครือข่าย, มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, มิติด้านการรวมกลุ่มทางสังคมและการผนวกเข้าร่วม, มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือ, มิติด้านการมีอำนาจ และกิจกรรมการเมือง และ มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร

สุทิศ เบ็ญมาศ (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมและการพัฒนาเยาวชนกรณีศึกษาโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญวัดเกียรติแก้วสามัคคี อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ” ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่สำคัญในกระบวนการทุนทางสังคมในการจัดกิจกรรมของวัดเกียรติแก้วสามัคคี ประกอบด้วย ปัจจัยภายในอันได้แก่ ผู้นำ ชาวบ้าน ผู้ปกครอง วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน ความเป็นชุมชนเดียวกันส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเข้ามาสนับสนุนขององค์กรภาครัฐ ตลอดจนแรงศรัทธาของประชาชน ที่มีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดทุนทางสังคมในการพัฒนาเยาวชนของวัดเกียรติแก้วสามัคคี

สุพัชรา ศิริณวัฒน์ (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการจัดการศึกษาด้านอาชีพ : ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนแขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร” พบว่า ลักษณะของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน วิทยากรท้องถิ่น วัด โรงเรียน ชุมชน และวัฒนธรรมในชุมชน โดยภาพรวมชุมชนมีการดำเนินงานในการใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการศึกษาด้านอาชีพ และผู้นำชุมชนมีความรู้สึกเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งสำหรับการใช้ทุนทางสังคมมาพัฒนาในการจัดการศึกษาด้านอาชีพ เพื่อสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่มีความตระหนักและรับผิดชอบร่วมกันในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการมีอาชีพ มีรายได้และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

อภิรดา ฟ้าเจริญ (2549, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษา หมู่บ้านห้วยต้นตุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มในหมู่บ้านห้วยต้นตุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาพบว่า จุดเริ่มต้นของการรวมตัวกันของสมาชิกแต่ละกลุ่ม เกิดจากการมีผู้นำกลุ่ม ซึ่งเป็นทั้งผู้นำแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นผู้ริเริ่มชักชวนชาวบ้านมารวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันทั้งที่เป็นกิจกรรมเพื่อส่วนรวมหรือกิจกรรมที่สร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่ม ความสามารถเฉพาะตัวของผู้นำเป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมและกลุ่มสามารถดำรงอยู่ได้

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมของหมู่บ้านห้วยต้นตุ่ม พบว่า ลักษณะของการพัฒนาทุนทางสังคมในรูปแบบของการขยายทุนทางสังคม คือ 1) การเพิ่มกลุ่มจากกลุ่มหนึ่งได้มีการก่อตั้งอีกกลุ่มหนึ่งขึ้น 2) การเพิ่มจำนวนสมาชิกกลุ่ม ซึ่งกลุ่มที่มีการพัฒนาหรือการขยายทุนทางสังคมคือ “กลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6” ได้มีการก่อตั้งกลุ่มใหม่เพิ่มขึ้นอีก คือ “กลุ่มลงหุ้่นกู่ของกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6”

สำหรับผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านห้วยต้นตุ่ม พบว่า กลุ่มที่มีการพัฒนาเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ได้

แก่ “กลุ่มเกษตรกรทำไร่วัยลาน หมู่ 4” มีขั้นตอนพัฒนาการ ดังนี้ 1) การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันภายในหมู่บ้าน จนก่อให้เกิดความไว้วางใจกัน และมีบุคคลที่มีความเป็นผู้นำ 2) การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และมีกิจกรรมสุรากลั่นชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่ม 3) มีการติดต่อกับหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน และหมู่บ้านใกล้เคียง 4) กระแสการพัฒนาระบบเสรีนิยมที่เข้าสู่หมู่บ้านทำให้กลุ่มไม่สามารถดำเนินกิจกรรมสุรากลั่นชุมชนต่อไปได้จนต้องยุติกิจกรรมสุรากลั่นลง 5) เกิดกระบวนการทบทวนบทเรียนจากประสบการณ์ที่ผ่านมา 6) การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตของสมาชิกกลุ่มในหมู่บ้านด้วยการเริ่มกิจการออมทรัพย์และกิจกรรมทำปุ๋ยชีวภาพจากซากพืชซากสัตว์

แสงเงิน ไกรนรา (2550, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายทอผ้า : กรณีศึกษาเครือข่ายทอผ้า ตำบลส้มป่อย อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ” ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการทุนทางสังคมที่ช่วยให้เครือข่ายทอผ้าตำบลส้มป่อยมีการพัฒนาจนเกิดความเข้มแข็งนั้น มาจากการสนับสนุนของปัจจัยภายนอกอันได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและภาคเอกชน และปัจจัยภายในอันได้แก่ ผู้นำเครือข่ายที่มีความสามารถ ระบบเครือข่ายและการสืบทอดภูมิปัญญา ตลอดจนทั้งระบบความเชื่อ ค่านิยมอันเนื่องมาจากประเพณี วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับเรื่องของผ้าไหมไว้อย่างแนบแน่น ซึ่งทุนทางสังคมเหล่านี้ มีส่วนช่วยในการพัฒนาเครือข่ายทอผ้าเอาไว้

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นการส่งเสริมทุนทางสังคมที่สร้างเสริมการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้เพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่นและขยายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งได้

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ สรุปได้ว่า ปรากฏการณ์ทางความเชื่อในองค์ตุคามรามเทพ เมื่อพิจารณาโดยอาศัยแนวคิดและการให้ความหมายของการเป็นทุนทางสังคมแล้ว พบว่า จตุคามรามเทพถือเป็นทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามที่เกณฑ์ในการพิจารณาทุนทางสังคม ของ ชวินทร์ ลีนะบรรจง และคณะ (2547) ได้ระบุไว้ และหากเราพิจารณาปรากฏการณ์จตุคามรามเทพ โดยอาศัยมุมมองที่มีต่อทุนทางสังคม เราจะพบว่ามุมมองในมิติเศรษฐกิจ คือ การมองในความเป็นทุน ของ “ทุนทางสังคม” นั้น องค์ตุคามรามเทพ ได้ปรากฏในฐานะของความเป็นทุนทางสังคมของปัจเจกชนอย่างชัดเจน

การเป็นทุนทางสังคมของจตุคามรามเทพในมิติดังกล่าว จึงนำไปสู่การตั้งคำถามที่ว่า จตุคามรามเทพในมิติของทุนทางสังคมนั้นเป็นไปเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในการพึ่งพาตนเองอย่างไร และสามารถสร้างหลักประกันในการดำเนินชีวิตของผู้ศรัทธาที่แปลงศรัทธาไปสู่การพึ่งพาตนเอง โดยทำการพิจารณาใน 2 ลักษณะคือการพึ่งพาตนเองทางกายภาพ อันได้แก่

การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ การมีหลักประกันในการดำรงชีพ โดยมีความสัมพันธ์กับส่วนที่สอง ซึ่งก็คือ การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อและกำลังใจ ซึ่งมีผลต่อกัน

การศึกษาเรื่องจิตตาคามรรมเทพในมิติของทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในการพึ่งพาตนเองจึงเป็นการศึกษาลงไปในระดับของปัจเจกบุคคลตลอดจนกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกและครัวเรือน เพื่อให้บรรลุถึงหลักประกันของการดำรงชีพเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของตนเองได้ โดยอาศัยความศรัทธาในองค์จิตตาคามรรมเทพที่ผู้ศรัทธาแปลงศรัทธาให้เป็นการพึ่งพาตนเอง

กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาดูความงามเทพในมิติของทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาศักยภาพของประชาชน
ในการพึ่งพาตนเอง

องค์ดูความงามเทพในฐานะของ ทุนทางสังคม	การพัฒนาศักยภาพ ในการพึ่งพาตนเอง
<p align="center">ความเชื่อและความศรัทธา ในองค์ดูความงามเทพ</p> <p align="center">องค์ประกอบของทุนทางสังคม</p> <ul style="list-style-type: none"> - การมีศาสนธรรม คุณธรรม - การกระตุ้นให้เกิดสำนึกใน ท้องถิ่น - การใช้ความรู้และภูมิปัญญา ท้องถิ่น - การใช้ทรัพยากรและเครือ ข่ายบุคคล - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ - การดำรงวิถีชีวิตวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ชุมชน 	<p align="center">การพึ่งพาตนเองทางกายภาพ</p> <ul style="list-style-type: none"> - การพึ่งพาตนเองทาง เศรษฐกิจ - การมีหลักประกันในการ ดำรงชีวิต <p align="center">การพึ่งพาตนเองทางวัฒนธรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - ความเชื่อ - กำลังใจ